

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СНИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ

Уређује
А. БЕЛИЋ

уз сарадњу

д-ра *Алексића Радомира* (Београд), д-ра *Вуковића Јована* (Сарајево), д-ра *Коларића Рудолфа* (Љубљана), *Конеског Блажа* (Скопље), д-ра *Павловића Миливоја* (Нови Сад), д-ра *Сивановића Михаила* (Београд), д-ра *Томановића Васи* (Скопље), д-ра *Храстиче Маји* (Загреб)

XXIII КЊ. 1—4

БЕОГРАД
1958

ЗАВИДА, ОТАЦ ХУМСКОГ КНЕЗА МИРОСЛАВА

За Завиду, оца хумског кнеза Мирослава, знамо из записа на Мирослављевом Јеванђељу¹ и из натписа на цркви Св. Петра на Лиму². То су два поуздана извора о њему. У аутентичност натписа, истина, изражавана је сумња³, али је В. Ђоровић показао да натпис, по епиграфским и језичким особинама, несумњиво припада XII веку⁴.

Стари српски родослови — који су, у своме првобитном виду, постали између 1374 и 1377 год., и то у горњем Подрињу или у доњем Полимљу⁵ — бележе Завиду као најстаријег Немањиног брата; њему приписују зидање цркве св. Петра и Павла на Лиму⁶. И у млађим српским летописима помиње се Завида или Давид, опет као старији брат Немањин и као онај који је подигао цркву на Лиму⁷.

Да је сам хумски кнез Мирослав брат Немањин, а не његов отац Завида, имамо више сведочанстава: уговор са Дубровником, који су 27 септембра 1186 год. закључили велики жупан Немања и браћа његова, кнезови Страцимир и Мирослав⁸; описи проласка крсташа кроз Србију 1189 год. од тзв. Анзберта и непознатог савременог писца са поменима великог кнеза Немање, његовог рођеног брата (*germanus*) Страцимира (*Srazimerus*, *Chrazimerus*) и његовог трећег брата Мирослава (*Mercilao*, *Meschillao*, *Marcilao*, *Merzilai*)⁹; повеља краља Уроша

¹ Љуб. Стојановић, Стари српски записи и натписи I (1902) 3.

² Ibid. VI (1926) 91.

³ Н. Радојчић, О Немањинима (Прилози Летопису М С I, 1928, 7); Н. Радојчић, *Slavia VIII* (1929) 172; Д. Н. Анастасијевић, Споменици из старих цркава у „Сандаку“ (Богословље VI, 1931 70—72).

⁴ Питање о хронологији у делима Св. Саве (Годишњица Н. Чупића 49, 1940, 23, 34—36).

⁵ Ђорђе Сп. Радојчић, Доба постанка и развој старих српских родослова (Историски гласник, 1948, бр. 2, 23—24).

⁶ Љуб. Стојановић, Стари српски родослови и летописи (1927) 14, 15, 17, 20, 21, 40, 46, 57.

⁷ Ibid. 175, 176, 181, 185, 191, 193, 197, 202, 279, 280.

⁸ Т. Смичиклас, Дипломатички зборник II (1904) 201—202.

⁹ П. Матковић, Путовања по балканском полуотоку за средњег века (Рад ЈА 42, 1878, 124—125); К. Јиречек, Тољен, син Кнеза Мирослава Хумског (Глас САН 35, 1892, 8).

І цркви св. Петра на Лиму, са потврдом прилога из несталог „крусовуља златопечатног“ који је „записао“ Стефан Првовенчани „својему стрицу, великому кнезу хлмскому Мирославу“¹⁰; други познији извори¹¹.

Завида је отац хумског кнеза Мирослава, а Мирослав је брат Немањин. Према томе, Завида је и Немањин отац. Тако је закључивао Љуб. Ковачевић¹². После дужег расправљања В. Ђоровић је дошао до истог закључка¹³. Завида као отац Немањин наводи се у Историји народа Југославије¹⁴.

Ја налазим да Завида није био Немањин отац. Ово су моји разлози:

1) И у запису и у натпису Завидино име је без икакве титуле. А отац Немањин, по убедљивом доказивању Д. Анастасијевића¹⁵, и по разлагању самога В. Ђоровића¹⁶, био је владалац, рашки велики жупан. Ил. Руварац, за чије је време био познат једино тачан текст записа (док се за натпис знало по једном рђавом препису, у коме је место Мирослав прочитано Радишин)¹⁷, уврстио је Завиду у ред рашких великих жупана, и поред тога што је у запису без титуле. Није био сигуран, па је због тога поред Завидиног имена ставио у загради знак питања¹⁸.

2) У натпису се кнез Мирослав зове „Степан Мирослав“. Степан је, како Ђоровић примећује¹⁹, „народски облик“ за Стефан. И Немања је Стефан. Ни код Мирослава ни код Немање Стефан није владалачки назив, као што ће доцније бити код српских и босанских владара. Кад се Немања покаљуђерио, добио је име Симеон. Калуђерско име, по обичају, почињало је истим гласом као и световно, као Стефан. Том калуђерском имену додавало се и даље име Немања (жупан Стефан Првослав је „синовац светога Симеона Немање“²⁰; Вуканов син Стефан

¹⁰ Ст. Новаковић, Законски споменици (1912) 593—594.

¹¹ Упор. И. Руварац, Мирослав, брат Стефана Немање, великог жупана српског (Годишњица Н. Чућића X, 1888, 65—68). В. Ђоровић, Годишњица 49, 26—34 је доказивао да је Урошева повеља аутентична; само је писана од писара који је био из источне Македоније и на пергаменту који је једном већ био употребљен (палимпсест). И Михаило Динић, Три повеље из исписа Ивана Луцића (Зборник филозофског факултета у Београду III, 1955 78—85) мисли да је повеља аутентична. Због њене „неспретне стилизације“ може „изгледати да је кнез Мирослав био на власти и за владе Стефана Првовенчаног“.

¹² Неколико питања о Стефану Немањи (Глас САН 58, 1900, 56—58).

¹³ Годишњица 49, 21—43.

¹⁴ I (1953) 250, 328—329, Ти су одељци од Мих. Ј. Динића.

¹⁵ Отац Немањин (1914) 1—8.

¹⁶ Годишњица 49, 18—19, 21—22.

¹⁷ Сава Косановић, Српске старине у Босни (Гласник СУД XXIX, 1871, 184—185).

¹⁸ Прилози к познавању извора српске историје (Годишњица Н. Чућића XIV, 1894, 214).

¹⁹ Годишњица 49, 36.

²⁰ Љуб. Стојановић, Стари српски записи и натписи I, 5—6.

је „внук светаго Симеона Немање“²¹; српски владари из породице Немањића истицали су да су унуци и прауници Симеона Немање²²). Немањин син и наследник Стефан Првовенчани био је такође Стефан Немања. То не каже ко други но његов рођени брат Сава: „блажени старац... избра благороднаго и љубимаго сина Стефана Немању, от бога венчаног зета кир Алексија, цара грчкога“²³. И Првовенчани је при калуђерењу добио име које почиње као његово прво име Стефан, а не као друго Немања: био је монах Симон. Одатле би излазило да и код оца и код сина Немања није било право име. Није било ни надимак, јер иначе сам Симеон не би у хиландарској повељи рекао: „и постави ме велијега жупана, нареченога в светем крштени Стефана Немању“²⁴. Стефан је очевидно било календарско име, а Немања народно²⁵. Немања је било име само слично библиским имену Неману (IV књига о царевима, гл. 5), а не исто са тим именом као код Грка и Латина²⁶. У Септуагинти²⁷ библиски Неман је *Ναμαν*, а у Вулгати²⁸ Нааман (отуда тако и у латинским листинама из хрватског ранофеудалног времена)²⁹. Велики жупан Немања на латинском, у документима и у натпису, звао се Неманна³⁰, а на грчком, на печатима, *Νεμάνια*³¹. Н. Радојчић се не упушта у етимологију имена Немања, али истиче да се то име код нас „осећало као народно“, да је било „типично име на нашем западу, највише на Јадранском приморју, и да се тамо осећало као народно“³². Да је име Немања било познато и у нашим источним крајевима, сведоче помени у Душановој другој трескавичкој повељи³³ и у пећском поменику³⁴. Два брата рођена не могу носити исто име, ако су обојица живи, ако млађи брат није добио име свога покојног старијег брата. Немања и Мирослав су обојица имали име Стефан. Значи да нису били рођена браћа.

²¹ Ibid. 7.

²² Miklosich, Monumentna Serbica (1858) 19, 72, 74 и др.

²³ Списи Св. Саве (изд. В. Ђоровића 1928) 157. В. још и стр. 172.

²⁴ F. Miklosich, op. cit. 4.

²⁵ Нејасног постања (в. Т. Маретић, Рјечник хрв. или срп. језика VII, 1911—1916, 895—896).

²⁶ Као што стоји код К. Јиречека, Историја Срба I (1952) 147.

²⁷ Ed. A. Rahlfs I (1950⁴) 702—705.

²⁸ Biblia sacra latina (London, Samuel Bagster and sons) 256—257.

²⁹ Fr. Rački, Documenta (1877) 15, 19, 64.

³⁰ А. Соловјев, Одабрани споменици (1926) 2, 3, 4; Ђ. Стратимировић, О прошлости и неимарству Боке Которске (Споменик САН XXVIII, 1895, 11).

³¹ В. Мошин, Les sceaux de Stephan Nemanija (Actes du VIe Congrès international d'études byzantines II, 1950, 303—306).

³² Дужности науке према Св. Сави (Гласник Српске православне цркве XXVIII, 1947, 23—24).

³³ Ст. Новаковић, Законски споменици, 667. Упор. Ст. Новаковић, Прилеп у првој поли XIV века (Глас САН 80, 1909, 14).

³⁴ Ст. Новаковић, Српски поменици XV—XVIII века (Гласник СУД 42, 1875, 84). Писан крајем XVI века (Љуб. Стојановић, Каталог рукописа и старих штампаних књига САН, 1901, 210).

3) За тзв. Анзберта и за другог описивача проласка крсташа кроз Србију (који се, истина, „оснива понајвише на Ансбертовом дјелу“³⁵) Немања и Страцимир су „рођена браћа“ (германи), а Мирослав је њихов трећи брат (тертиус фратер). То није тек онако казано. Имали су право Ђ. Вукичевић³⁶ и Д. Анастасијевић³⁷ што су се задржавали на тој разлици. У изразу „трећи“ Ђоровић је видео истицање „уже везе“³⁸. Ја бих пре рекао да се желела да подвуче родбинска удаљеност, а не зближеност. Не треба заборавити да су између крсташа и српских кнезова вођени преговори о браку између Мирослављевог сина Тољена и ћерке истарског крајишког грофа Бертхолда од Андексса. Уговорено је да ће после Мирослављеве смрти бити заобиђени остали његови синови и да ће власт прећи на Тољена и на његово потомство из овога брака. Кад се већ расправљало о питањима наслеђивања власти, морало се мислити и на престо „великог кнеза“. Том приликом је свакако констатовано да сасвим мало има изгледа да тај престо припадне Тољену. „Велики кнез“ има синове. Затим долази рођени брат Немањин, Страцимир, па тек онда „трећи брат“ Мирослав. Ђоровић придаје велики значај Урошевој повељи и изразу „стриц“ који се у њој налази. Сматра да је то податак „засад најодлучнији“³⁹. Неће бити тако. Стриц не мора да има значење рођеног брата очевог. Као што брат не значи само рођеног брата, већ одговарајућег сродника (брат од стрица, од ујака, од тетке, шурак, зет по сестри), па чак и несродника, с којим се на тај начин човек зближава. Стриц може да буде очев брат од стрица, од ујака, од тетке, па и сваки старији човек. Како је израз „стриц“ употребљен у званичном документу, у повељи, мора се узети да свакако означава сродство. Врста сродства њим се не обележава.

Важно је што се у уговору са Дубровником из 1186 год. за Немању, Страцимира и Мирослава каже да су браћа. Ту се не би могао употребити израз „брат“ у његовом најширем значењу. Свечани карактер једнога уговора то не би допуштао. Због тога треба мислити да је Мирослав са Немањом и Страцимиром био у веома блиском сродству. Најпре ће бити да су рођени од два оца, а од исте мајке⁴⁰. За Немању се каже да је најмлађи од браће⁴¹. Како се то истиче да би се начинило поређење између Немање и краља Уроша I, јасно је да се мисли само на браћу по оцу. Урош је био најмлађи међу својом браћом, који су били од истог оца, али од разних матера. Мирослав, као брат по матери, није морао бити овде узет у обзир. Он би могао бити млађи од Немање, рођен после 1113/14 год. Сестра кнеза Мирослава и његове браће по мајци удала се без сумње у Дукљу, кад се дукљански кнез

³⁵ Рад ЈА 42, 119.

³⁶ Је ли био Мирослав, кнез хумски, брат или синовац Немањин? (из Летописа М. С.), 1896, 17—18.

³⁷ Отац Немањин, 4. Упор. Богословље VI, 71 — 72.

³⁸ Годишњица 49, 38.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Упор. Ст. Станојевић, О Немањином оцу (Старинар—3 серија—V, 1930, 5).

⁴¹ У поговору Доментијанове биографије (изд. Ђ. Даничића, 1865, 116).

Михаило жали на Немању, Страцимира и Мирослава као на своје ујакс⁴².

М. Пурковић је указивао на једно место код Стефана Првовенчаног, по коме су Немања и његова браћа били „јединорождени“⁴³. Био је мишљења да тај податак сведочи да су Немања и његова браћа били од истог оца. „Сад је сасвим сигурно да је Немањин отац Завида“, завршавао је Пурковић своја излагања⁴⁴. Греши Пурковић што толику важност даје томе податку⁴⁵. Миклошич даје баш тај пример и реч „јединорожден“ тумачи као consanguineus, род по крви⁴⁶. Није у питању значење речи, него на кога се она односи. Да ли она обухвата и Мирослава, или само Тихомира, најстаријег Немањиног брата (тада великог жупана), и Страцимира? Поред Немањиних земаља биле су земље Тихомирове и Страцимирове. Мирослав је био чак у Хуму. Иако је могуће да се он није толико испољио против Немање.

И у запису и у натпису истиче се да је Мирослав син Завидин очевидно због тога што је у то време постојао још неки кнез истог имена, па је требало начинити разлику. Знамо заиста за једног кнеза Мирослава, чији се надгробни натпис, уклесан у брачком камену, налази у Омишу. Сахрањен је са оцем и са братом Живном⁴⁷. Натпис би, по Колендићу, био „од прилике из . . . времена“ кад и брачки натпис. То би значило с краја XII века, како је В. Ђоровић и закључивао по Колендићевим речима⁴⁸. Почетком XIII века на Брачу и Хвару био је „кнез отоком Мирослав, син Славомир(ов), унук Усемир(ов)“. Он је дошао за кнеза после Себење⁴⁹. И Себења и Мирослав су од племена Качића, господара Омиша⁵⁰. Себења је, као омишки кнез, закључивао мир 1208 год. с Дубровником и са Млещима⁵¹. Ускоро после тога постао је омишким кнезом Мардуч Качић⁵². Према томе, Мирослав је кнезовоа и умро почетком XIII века (после 1208). Кнежевску титулу није носио у исто време кад и хумски кнез Мирослав. Због њега хумски кнез није наглашавао да је син Завидин, већ због неког другог кнеза Мирослава. Између 1180 и 1184 год., дакле у доба хумскога

⁴² Ф. Шишић, *Летопис попа Дукљанина* (1938) 93.

⁴³ Изд. В. Ђоровића, *Светосавски зборник II* (1939) 22.

⁴⁴ Још о Немањином оцу (*Гласник Скопског научног друштва XXI*, 1940, 161—162).

⁴⁵ То није „незапажено место“, јер га наводи П. Срећковић, *Историја Српског народа II* (1888) 13, са напоменом да се ту за Немањину браћу „не вели: јединоутробна“.

⁴⁶ *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum* (1862 — 1865) 1153.

⁴⁷ П. Колендић, *Стихови на поваљском натпису из XII века* (Јужна Србија, бр. 46 и 47, 1924, стр. 923).

⁴⁸ *Хисторија Босне I* (1940) 224.

⁴⁹ Фр. Рачки, *Најстарија хрватска ћирилицом писана листина* (Старине ЈА XIII, 1881, 206—207, 208).

⁵⁰ Иван Остојић, *Бенедиктинска опатија у Повљима на отоку Брачу* (1934) 39, 40.

⁵¹ И. Кукуљевић, *Regesta documentorum* (Старине ЈА XXI, 1889, 245).

⁵² Вј. Кланћ, *Хрватска племсна од XII до XVI столећа* (Рад ЈА 130, 1897, 21, 29).

кнеза Мирослава, помиње се Мирослав од племена Шубића, али он је био жупан брибирски⁵³. Као и кнез хумски, наводио је и очево име, *filius Bogdanazi* одн. *Bogdanizi* — *Bogdanca*⁵⁴. Брибирски жупани су постали кнезови још крајем XII века, вероватно негде између 1184 и 1196 год.⁵⁵. Можда је Мирослав први понео титулу⁵⁶.

Завида је име које се више не среће у старим српским записима и натписима. Нема га ни у старим српским поменицима. Налази се у хрватским листинама XI, XII (*Sauida*, *Sauidda*)⁵⁷ и XIII века (*Zauida*, *Zawyda*)⁵⁸. У руској писмености звао се Завид један од писаца Архангелског Јеванђеља из 1092 год.⁵⁹.

Ђорђе Сп. Радојичић

R é s u m é

Đorđe Sp. Radojičić

Zavida, père de Miroslav, prince de Hum

Zavida est le père de Miroslav, prince de Hum, et Miroslav est le frère de Nemanja. Par conséquent, Zavida est aussi le père de Nemanja. C'est ainsi qu'inférait Ljub. Kovačević (1900) et cette conclusion est considérée comme juste même dans la science de nos jours.

Que Zavida ne fût pas le père de Nemanja, il est possible de déduire des faits suivants:

1) Dans ses deux anciennes mentions, l'une dans la note sur l'Evangélique de Miroslav, l'autre dans l'inscription sur l'église de St Pierre sur le Lim, le nom de Zavida n'est accompagné d'aucun titre; le père de Nemanja pourtant, était un souverain, le grand joupán de Raška (suivant l'argumentation convaincante de A. Anastasijević, 1914, et raisonnement de V. Čorović, 1940);

2) Le non de baptême du prince Miroslav était Stepan (comme nous venons d'apprendre de l'inscription susmentionnée); c'est la „forme populaire“ du nom de Stéphane, le prénom de calendrier que Nemanja portait lui aussi; que Stéphane était en effet le prénom de calendrier de Nemanja résulte du fait que ce nom fut substitué, lors de son entrée dans les ordres, par le nom de Siméon (selon la pratique qui exigeait que le nom monacal commence par la même lettre que le nom laïque); si le prince Miroslav

⁵³ Вј. Клајић, Брибирски кнезови од племена Шубића до год. 1347 (1897) 18—21.

⁵⁴ Т. Смичиклас, Дипломатички зборник II, 167, 189.

⁵⁵ Вј. Клајић, *op. cit.* 170.

⁵⁶ Ф. Шишић, Повиест Хрвата за краљева из дома Арпадовића I (1944) 116.

⁵⁷ Ф. Рачки, Документа, 128, 136, 153 = В. Новак и П. Скок, Супегарски картулар (1952) 214, 226, 227, 257; Т. Смичиклас, Дипломатички зборник II, 100.

⁵⁸ Т. Смичиклас, Дипломатички зборник V (1907) 201; VI (1908) 321.

⁵⁹ Е. Ф. Карский, Славянская кирилловская палеография (1928) 296. Упор. К. Јиречек, Историја Срба I, 148.

et Nemanja avaient été des frères germanes, ils n'auraient pas porté le même prénom de calendrier — Stéphane (qui, à cette époque-là, n'était pas encore devenu la dénomination des princes, comme il le sera plus tard chez les souverains de Serbie et de Bosnie);

3) Pour le prétendu Ansbert Nemanja et Stracimir sont des frères germanes (germani) et Miroslav est leur troisième frère (tertius frater); ce n'est pas une assertion sans fondement, car dans ce document on tient tout particulièrement compte des relations de parenté à cause des négociations à propos du mariage entre le fils de Miroslav, Toljen, et la fille du margrave d'Istrie Berthold d'Andechs.

Selon toute probabilité le duc Miroslav et Nemanja étaient des frères utérins, c.à.d. d'une mère et de deux pères. Zavida serait alors le beau-père de Nemanja. Après la mort de son premier époux, le grand joupan de Raška, la mère de Nemanja se remaria et c'est de ce mariage en secondes noces que naquit Miroslav. Nemanja était son fils cadet du premier lit (v. la postface dans la biographie de Siméon Nemanja par Domentien). Nemanja étant né en 1113/1114, il s'ensuit que Zavida épousa la mère de Nemanja après cette date.

Zavida est un nom que l'on ne rencontre plus dans les documents serbes. On le trouve dans les diplômes croates du XIe au XIIIe siècle. Dans les lettres russes du XIe siècle un des copistes s'appelait Zavid.